

Marijan SIVRIĆ

OSVRT NA PREOSTATKE PRAPOVIJESNIH KULTURA NA PROSTORU BROTNJA

U ovom članku autor daje pregled arheoloških lokaliteta prapovijesnog razdoblja na prostoru Brotnja koje se danas, najvećim dijelom, podudara s administrativnim područjem Općine Čitluk. Spoznaje o prapovijesnom razdoblju ovog područja temelje se na podacima do kojih se došlo putem rekognosciranja terena. Riječ je o vidljivim preostacima - gradinskim nastambama, utverdama i refugijima, te prapovijesnim grobnim kamenim gomilama (tumulusima). Bilo je i nešto slučajnih pokretnih nalaza, u prvom redu ulomaka keramike, nakita, oruđa i oružja. Sistematskih arheoloških iskopanja, pa niti onih sondažnih i probnih, nije bilo. Zbog toga je veoma oskudna i arheološka literatura koja bi se najkonkretnije odnosila na prapovijest ovog kraja. Svodi se na svega nekoliko manjih članaka. Sve ostalo je u stručnim elaboratima nadležnih institucija, koje su vršile rekognosciranja, arheološkim leksikonima, te usputnim zabilježkama, u radovima pojedinih autora. I autor ovog članka u više prilika nalazio se u ekipama na rekognosciranju ovog područja. Najstarija prapovijesna staništa - paleolita i neolita nisu do sada uočena. Temeljem postignutih spoznaja može se govoriti, na ovom prostoru, o kulturama brončanog i željeznog doba.

Ključne riječi: Brotnjo, prapovijest, arheološki lokaliteti - naselja, utvrde, pokretni nalazi.

Broćno kako se nazivalo u srednjem vijeku i prvim stoljećima otomanske uprave, ili Brotnjo u kasnijim povijesnim razdobljima, je kraška visoravan nadmorske visine od 225 do 588 m. Dijelilo se u prošlosti na Brotnjo Gornje i Brotnjo Donje, ne samo kao oznaka zemljopisnog položaja, nego i administrativno-političke jedinice - općine. U prošlosti teritorijalno

uobičajeno, ostalo je gotovo neizmijenjeno, izuzimajući pojedina periferna naselja koja su iz praktičnih i drugih razloga, uključena u susjedna upravna područja.

Pored krških predjela, Brotnjo ima i plodnih polja, pogodnih za uzgoj različitih biljnih kultura, poglavito vinove loze, različitih sorti voća, žitarica i povrtlarskih kultura, a ne u tako dalekoj prošlosti i duhana, koji je predstavljao osnovu egzistencije većine stanovništva Brotnja. Zbog toga je ovo područje bilo nastanjeno već u prapovijesnom razdoblju, cijeneći prema brojnosti i rasprostranjenosti prapovijesnih arheoloških lokaliteta. Kontinuitet intenzivne napučenosti održala se i u antičko doba, kroz srednjih vijek i naredna razdoblja, pa sve do danas.

Interes za proučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine poraslo je nakon zavođenja austrijske uprave 1878. godine. Osobito je to došlo do izražaja u godinama koje su slijedile, dolaskom vrsnih znanstvenika i terenskih istraživača, pristiglih iz drugih austrijskih zemalja. To je, napokon dovelo do osnutka Zemaljskog muzeja za BiH u Sarajevu 1887. godine. Interes arheologa - istraživača bio je gotovo podjednak za prapovijesno i antičko razdoblje. Pokretanje Glasnika Zemaljskog muzeja 1889. godine značio je korak dalje u razvoju arheologije, kao i objavljivanju rezultata do kojih se došlo terenskim istraživanjem. Na prostoru Hercegovine u žižu zanimanja došla su prapovijesna gradinska naselja i prapovijesne kamene gomile (tumulusi). Osvrt na hercegovačke gomile dao je u Glasniku ZM Ćiro Truhelka.¹ Autor za hercegovačke gomile veli da su "gorostasne", u prosjeku promjera 30-40 m., visine 4-5 metara. O istoj prapovijesnoj problematici u Hercegovini pisali su i drugi autori - terenski istraživači: Vaclav Radimsky i F. Fiala i drugi. U njihovim objelodanjenim radovima u Glasniku i drugim publikacijama nalazimo osvrte na prapovijesne, ali i rimske, lokalitete na prostoru Brotnja. Obimnijih istraživanja, posebno arheoloških iskapanja, nije bilo, te su se spoznaje temeljile uglavnom na vizualnim zapažanjima i slučajnim nalazima različitih artefakata prapovijesne keramike, metalnih predmeta - oružja i nakita. Arheoloških iskapanja prapovijesnih lokaliteta na prostoru Brotnja nije bilo niti u narednim razdobljima, po odlasku austrijske uprave 1918., pa sve do danas.

¹ TRUHELKA, Ć., Opaske o megalitskim gomilama hercegovačkim, Glasnik ZMS, V, Sarajevo, 1893., str. 231-236.

Prvi općenit prikaz prapovijesti na prostoru Brotnja dao je, u dva navrata, Marko Vego.² koji se prevalentno zanimao za srednjovjekovnu povijest i arheologiju, a bio je i višegodišnji direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Njegov prikaz temelji se na rezultatima prethodnika i na osobnim spoznajama stečenim prilikom terenskih obilazaka ovog prostora.

Trenutačne spoznaje o prapovijesnom razdoblju na području Brotnja su skromne i nedostatne. Temelje se na zapažanjima na terenu i tek na ponekom slučajno pronađenom preostatku materijalne kulture. Bez sistematskih arheoloških istraživanja prapovijesnih lokaliteta, materijalni preostaci ovog razdoblja, kojih nesumnjivo ima, za sada nam ne mogu biti od pomoći.

Konstatirajmo činjenicu da do sada na području Brotnja nisu otkriveni nikakvi tragovi najstarijih prapovijesnih kultura - starijeg kamenog doba (*paleolita*). Najbliže stanište pračovjeka starijeg kamenog doba je pećina "Badanj" kod Stoca.³ U tom paleolitskom staništu otkriven je kulturni sloj srednjeg i mlađeg paleolita.⁴ Nisu, također, u Brotnju dosada nađeni bilo kakvi nalazi prelaznog razdoblja (*mezolita*). Za širi prostor Hercegovine, u pogledu kultura mezolita, postoje tek neke indicije.⁵ Isto tako zasada nisu nađeni niti tragovi mlađeg kamenog doba (*neolita*).⁶ Brotnju najbliže stanište neolitske kulture u Hercegovini je "Zelena pećina" na vrelu rijeke Bune kod Mostara, te nešto udaljeniji "Lisičići" kod Konjica.⁷ Na ovom lokalitetu nađena je kamena sjekira i neke druge alatke, te obilje ulomaka keramike različitog tipa i obrade. Najstariji kulturni sloj (III.) u kulturnom smislu pripada "impresso kulturi", karakterističnoj za područje Jadrana, središnji i istočni Mediteran.⁸ Drugi sloj (II.) pripada mlađem (kasnom) neolitu i kulturnoj grupi "hvarsko-lisičićke kulture".⁹ U tom sloju nađene su keramičke zemljane posude finije obrade i s ukrasima,

² VEGO, M., Povijest Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine, SO Čitluk, 1980.

³ BASLER, Đ., Paleolitsko prebivalište Badanj kod Stoca, Glasnik, ZMS, n. s. A. XXIX/1974, Sarajevo 1976., str. 5-18; BASLER, Đ., Neka pitanja u vezi s mladepaleolitskim naseljavanjem doline Trebišnjice, Tribunia, 4, ZMT, Trebinje, 1978., str. 123-125.

⁴ ČOVIĆ, B., Mostarsko područje u prahistoriji, Hercegovina, 4/5 (12/13), Mostar, 1998./99., str. 11.

⁵ BASLER, Đ., Isto, str. 5-18; ČOVIĆ, B., Isto, str. 11.

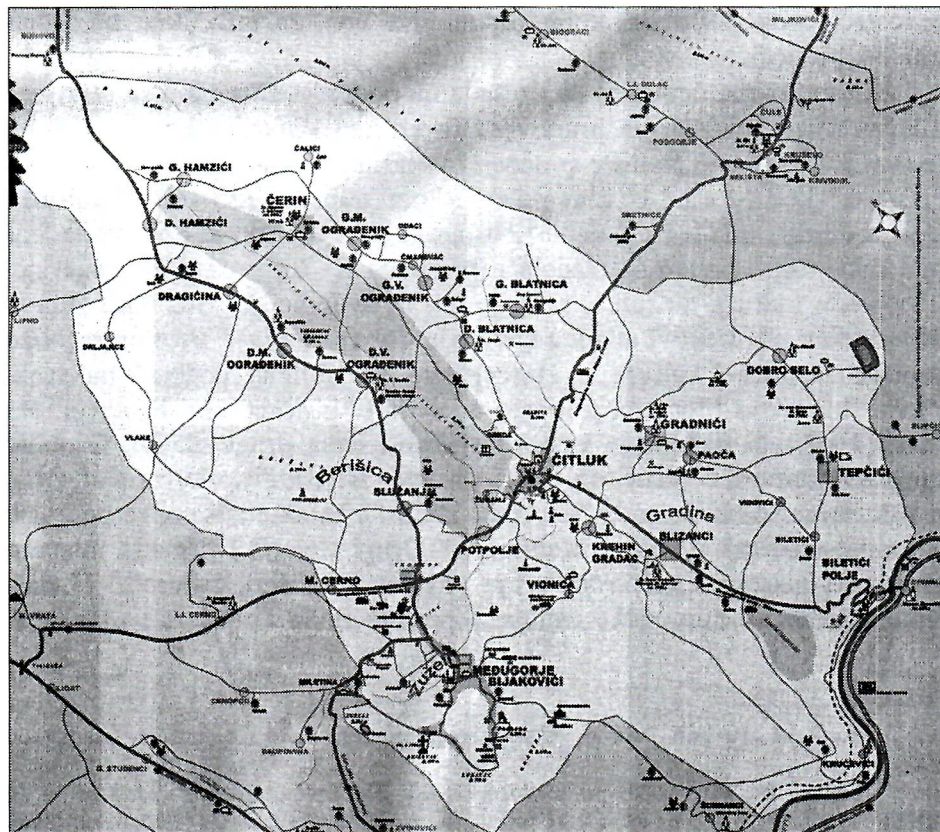
⁶ ČOVIĆ, B., Isto, str. 14-16.

⁷ BENAC, A., Zelena pećina, Glasnik, ZMS, n. s. A. XII, 1957, str. 61-92; ČOVIĆ, B., Isto, str. 7-36.

⁸ ČOVIĆ, B., Isto, str. 14-15.

⁹ ČOVIĆ, B., Isto, str. 15.

te razne koštane izrađevine i fragmenti žrvnjeva za mljevenje. U posljednje vrijeme otkriveno je i nekoliko manjih nalazišta u okolini Stoca, Posušja i Gruda.¹⁰ Osobito su zanimljivi nalazi u Ravlića pećini, u Drinovcima kod Gruda, gdje su istraživanja vršena od 1977. do 1980. godine.¹¹ U pećini je otkriveno više kulturnih slojeva, koji sežu od starijeg i mlađeg kamenog doba, do bakarnog i ranog bronzanog doba, s mnoštvom najrazličitijih materijalnih preostataka kremenog i koštanog oruđa i oružja, te nakita i keramike.

Sl. 1. Karta Brotnja.

¹⁰ MARIJANOVIĆ, B., Neki problemi neolita u Hercegovini, Tribunia, 4, ZMT, Trebinje, 1978., str. 127-131.

¹¹ MARIJANOVIĆ, B., Ravlića pećina, Glasnik BiH, A. N. S., sv. 35/36, Sarajevo, 1981., str. 1-97; Župa Tihaljina (u povodu 100. obljetnice obnove župe 1889.-1989.), Sveta baština, Duvno, 1989., str. 64-72.

Na području Brotnja nisu otkriveni niti preostaci eneolita ili bakarnog doba. Ovom razdoblju u Hercegovini pripada stratum I. u "Zelenoj pećini" na vrelu Bune. Tu su pronađene keramičke loptaste posude urešene vrpčastom ornamentikom, tehnikom urezivanja.¹²

O vremenu uporabe bronzne i željeza, znatno su šire i bogatije spoznaje. Lokaliteti bronzanodobne¹³ i željeznodobne kulture¹⁴ na prostoru Brotnja nisu istraživana, s malim izuzetkom, ali je značajno da su na terenu ubicirani. Riječ je, prije svega, o brojnim grobnim gomilama (tumulusima), koji su na ovim prostorima pretežito kamene, a posve rijetko zemljano-kamene strukture. Stanovnici ovih naselja bili su Iliri, odnosno razne skupine ilirskih plemena, a ponajprije iz skupine Dalmata.¹⁵ Na lijevoj obali Neretve bili su Daorsi, koji su imali i svoj utvrđeni grad "Daorson" na Ošanićima u blizini Stoca. I oni su, kao susjedi, imali dodira sa stanovnicima koji su u prapovijesti nastanjivali područje Brotnja.

Prapovijesni kulturni preostaci na prostoru Broćna su registrirani na oko pedeset arheoloških lokaliteta. Pomnija i detaljnija rekognosciranja potvrdila bi u znatnoj mjeri daleko veći broj lokaliteta iz prapovijesnog razdoblja. Zanimljivo je napomenuti da su do sada ubicirani prapovijesni lokaliteti prilično ravnomjerno raspoređeni na svim dijelovima Brotnja, u gotovo svim sadašnjim naseljima. Ta činjenica nedvojbeno upućuje, bar na sigurniju pretpostavku, da je Brotnjo u prapovijesti bilo intenzivno nastanjeno. Prapovijesne lokalitete, prevalentno grobne gomile (*tumuluse*) i gradinska naselja, ubicirani su u: Biletićima, Blatnici, Čalićima, Čitluku, Dragićini, Gradnićima, Hamzićima, Krehin Gracu, Krućevićima, Međugorju, Ograđeniku Malom, Ograđeniku Velikom, Paoči, Služnju, Tepčićima, Vionici.¹⁶

U većini spomenutih naselja uočeno je i po nekoliko prapovijesnih lokaliteta. U Biletićima su tri prapovijesna lokaliteta, u Blatnici (3), Blizancima (5), Čalićima (1), Čitluku (4), Dragićini (2), Gradnićima (2),

¹² Čović, B., Isto, str. 16-17.

¹³ Čović, B., Bronzano doba u Hercegovini - stanje i problemi istraživanja, Tribunia, 4, Trebinje, 1978., str. 133-134.

¹⁴ Čović, B., Željezno doba u BiH, Kulturna istorija BiH, str. 118-168.

¹⁵ Simpozij o teritorijalnom i kronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, ND BiH, PI, knj. IV, knj. 1, Sarajevo, 1964.

¹⁶ Arheološki leksikon BiH, T-3, Reg. 24, str. 286-287.

Hamzićima (5), Krehin Gracu (5), Krućevićima (2), Međugorju (5), Ograđeniku Malom (2), Ograđeniku Velikom (2), Paoči (4), Služnju (3), Tepčićima (2), Vionici (2). Temeljem spomenutih činjenica, Karlo Patsch još davne 1904., istražujući rimske arheološke lokalitete i epigrafske spomenike, zaključuje “da je Brotnjo za predrimsko doba imalo brojno stanovništvo, dokazuju mnoge velike gomile..., da je tu bilo i bogatstva, dokazuju lijepe, djelimice bogato ukrašene bronzane stvari, nagjene u jednoj pećini u Krehin Gracu.”¹⁷ Slično su zaključivali i drugi autori - terenski istraživači, na koje se K. Patsch i opoziva.¹⁸ Radi preglednosti prapovijesne arheološke lokalitete predočit ćemo po sadašnjim naseljima, što samo po sebi govori o napućenosti tih mjesta i u prapovijesno doba.

U **Biletićima** postoji prapovijesno gradinsko naselje, koje pripada kulturi brončanog i željeznog doba. Na lokalitetu “Časak” nalazi se jedan veliki i više manjih tumulusa kamene konstrukcije. Na lokalitetu “Kosmaj”, u Biletićima, postoji suhozidni bedem, a od nalaza prapovijesna keramika, iz brončanog i željeznog doba. U istom mjestu nalaze se brojni kameni tumulusi (grobnice) koje se prema površinskim nalazima mogu pripisati brončanom dobu. Na lokalitetu “Plitki dolac” ima oko 200 tumulusa kamene konstrukcije.¹⁹

Na prostoru zvanom “Gomile” u Donjoj **Blatnici** nalazi se veći broj kamenih tumulusa, kao i na lokalitetu “Grmine”, gdje ima oko dvadesetak prapovijesnih kamenih tumulu sa, koji pripadaju kulturi brončanog doba.²⁰

U **Blizanicima** na lokalitetu “Gomile” postoji veći broj prapovijesnih tumulusa iz perioda brončanog doba. U mjestu su zanimljive i dvije “Gradine”. Na jednoj od njih je bilo prapovijesno gradinsko naselje, čiji su ostaci vidljivi u vidu trostrukog suhozidnog prstena koji zatvaraju terase. Gornja terasa je promjera 25, a srednja promjera 75 metara. Od površinskih nalaza susreću se fragmenti keramike iz brončanog i željeznog doba. Na drugoj “Gradini” su, također, preostaci prapovijesnog naselja, s dva tumulusa iz brončanog doba. Tumulusi na “Gradini”, u blizini

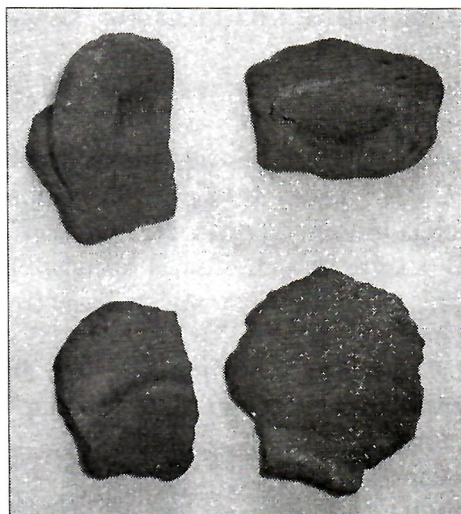
¹⁷ PATSCH, K., Arheološko-epigrafska istraživanja o povijesti rimske pokrajine Dalmacije. b.) Oblježna nalazišta - Brotnjo, Donja Blatnica, Krehin Gradac, Glasnik, ZMS, 16/1904., Sarajevo 1904., str. 45.

¹⁸ M. MUCH, V. RADIMSKY, HOERNES, P. KEER. Vidi: bilj. 7 (K. PATSCH, Arheološko-epigrafska istraživanja, str. 45).

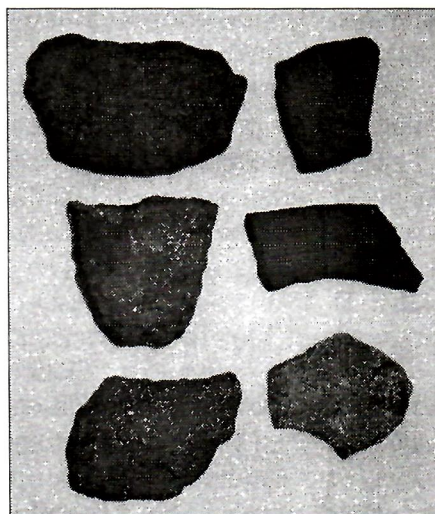
¹⁹ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 290, 293, 300, 304, 309.

²⁰ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 295, 298.

Crkve, dobrim dijelom su uništeni i raskopani neovlaštenim ulaskom bagera, u namjeri da se na tom prostoru pripremi lokacija za gradnju kuće. Nakon nastalih oštećenja i devastacije vidljivi su na tom prostoru iznimno brojni fragmenti keramičkih posuda (vrat, dno, trbuh i drške posuda). Keramički fragmenti su različite fature i finoće sastava i obrade, kao i po nijansama tamnije i svjetlije boje.

Sl. 2. Fragmenti keramičkih posuda (vertikalna i horizontalna drška, dno i trbuh) s Gradine u Blizancima.

Sl. 3. Fragmenti keramike s Gradine u Blizancima.

Na prostoru “Jelena gomila” je prapovijesna gradina potkovičastog oblika s dvije obrambene kule u suhozidu s nasipom. Pored oko 50 tumulusa vidljivi su, na ovoj gradini, i ulomci keramike i amfora (posuda) iz brončanog i željeznog doba i perioda helenizma. Na mjestu zvanom “Stećci” je prapovijesni tumulus iz brončanog doba.²¹

Ostaci prapovijesti uočeni su na “Gradini” u Čalićima. Ovdje se mogu pronaći ostaci keramike i troske, te izrađevine od željeza, koji pripadaju željeznodobskom periodu.²²

Lokalitet “Crkvina” u Čitluku je kompleksnog tipa. Tu se, uz tumuluse iz brončanog doba, nalaze i ostaci, najvjerojatnije, neke ranokršćanske a

²¹ Đ. BASLER, AL BiH; T-3, str. 295, 296, 300, 305.

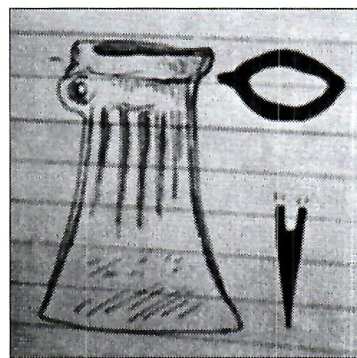
²² P. OREČ, AL BiH, T-3, str. 296.

moguće i srednjovjekovne crkve.²³ I lokalitet “Karlovac” u Čitluku je, također, kompleksnog tipa, na kojem susrećemo prapovijest, rimsko doba i kasnu antiku, što upućuje na kontinuitet ovog naselja. Tu je vidljiv veliki suhozid koji zatvara prostor potkovičastog oblika. Tjeme tog nasipa predstavlja veliku gomilu od kojeg se odvajaju krakovi suhozida. Ispod gomile je i zaštitni prokop. U blizini ovog nalazi se još jedan suhozid. Na mjestu zvanom “Podadvor” je jedan prapovijesni brončanodobski zemljani tumulus. Brončanodobski prapovijesni tumulus je i na lokalitetu “Šolini stećci” u Čitluku.²⁴

Prapovijest se očituje i u selu **Dragićina**. U Stojića groblju nalazi se tumulus koji pripada kulturi brončanog doba.²⁵

U **Gradnićima**, na mjestu “Čabrinovac”, nalazi se desetak prapovijesnih kamenih tumulusa, a na lokalitetu “Časak” jedan veliki i više manjih kamenih prapovijesnih tumulusa iz razdoblja brončanog doba. Na “Gradini”, osim gradinskog naselja, vidljiva su i dva kamena tumulusa iz brončanog doba. U Ivan polju na mjestu “Stećci” u Gradnićima uočen je jedan prapovijesni tumulus iz brončanog doba.²⁶

Na prostoru zvanom “Gomile” u **Hamzićima** registrirano je oko 50 kamenih prapovijesnih tumulusa. Na vrhu prapovijesne gradine “Krstine” nalazi se jedan veliki kameni tumulus. Oko njega, i na padinama brežuljka, primjećuju se ulomci prapovijesne keramike iz brončanog i željeznog doba. U podnožju brda Krstine na lokalitetu “Grabovine” nalazi se pedesetak kamenih tumulusa iz brončanog doba.²⁷ Na istom mjestu pronađen je dobro očuvani bronzani ilirski kelt (sjekira). U gornjem dijelu kelta je jedna mala ruč-kica, a na tijelu kelta s objiju strana su plastična rebarca. Dužina kelta je 9,5 cm. i širina oštrice 5,8 cm.²⁸

Sl. 4. Bronzani kelt (sjekira), Hamzići (crtež).

²³ P. OREČ, AL BiH, T-3, str. 291.

²⁴ P. OREČ, AL BiH, T-3, str. 291; Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 300; N. MILETIĆ, AL BiH, T-3, str. 304, 306.

²⁵ Đ. BASLER, AL BiH, T.3, str. 293, 297; N. MILETIĆ, AL BiH, T-3, str. 306.

²⁶ N. MILETIĆ, AL BiH, T.3, str. 306, Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 304.

²⁷ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 296.

²⁸ Predmet je slučajno pronašao Mile Andačić. Sada se nalazi u Muzeju Hercegovine, zaveden u knjigu Inventara prapovijesne zbirke, inv, br. 265.

Dva prapovijesna tumulusa iz brončanog doba nalazi se na lokalitetu "Krvava gomila". Skupina od oko 50 kamenih tumulusa iz brončanog doba nalazi se i na prostoru "Pirnjače".²⁹

Na lokalitetu "Gomile" u selu **Krućevići** postoji veći broj prapovijesnih kamenih gomila iz brončanog doba. U Krućevićkom polju nalazi se desetak prapovijesnih brončanodopskih tumulusa.³⁰

U **Krehin Gracu** na ovećoj "Gradini" nalazilo se gradinsko naselje s obrambenim nasipom visine oko desetak metara. Ulomci keramike upućuju na kulturu brončanog i željeznog doba.³¹ Na drugom lokalitetu "Griva" nalazi se skupina od oko tridesetak kamenih tumulusa iz brončanog doba.³²

Veoma je vrijedan nalaz jedne prapovijesne ostave u Krehin Gracu. Nađena je posve slučajno u pukotini jedne stijene.³³ U ostavi je pronađeno više različiti predmeta. Osobito se ističe velika naočarasta pločasta fibula od nešto deblje brončane žice. Za ovaj nalaz B. Čović veli: "U svakom slučaju, pločasta fibula iz Krehin Graca usamljen je u ovoj regiji, ne samo kao jedini primjerak ovog doba (osmog stoljeća), već i zbog toga što nema ni prethodnika ni nasljednika." I ostali nalazi, prema mišljenju istog autora, pripadaju kronološki osmom stoljeću pr. n. e. Važan nalaz je i spiralna brončana narukvica, izrađena od šire masivnije brončane trake s rebrom u sredini, koja je prema krajevima sužena, prelazeći u ušice na koje su obješeni brončani kolutići. U ostavi su se nalazile i dvospiralne brončane toke sa šiljkom i privjescima, urešene graviranjem. Od ostalih predmeta u ostavi su pronađeni torkvesi (ogrlice), razne igle pribadače, velika ukrasna dugmad sa šiljkom u sredini, igle s prstenastom glavicom i bikončnim dugmetom na vratu, koje su, najvjerojatnije služile kao privjesak na pektoralu, te tzv. kelt ili omanja brončana sjekirica. Kao što se vidi većina predmeta služila je praktičnoj uporabi - ukrašavanju tijela i odjeće. Analiza nalaza ukazuje na pripadnost predmeta ove ostave ranom željeznom dobu.³⁴

²⁹ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 295, 301.

³⁰ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 295, 301.

³¹ V. RADIMSKY, 1892., str. 123-125.

³² Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 298.

³³ Nalaz je prvi objelodanio: M. MUCH, Der Bronzeeschatz von Krehin Gradac in Hercegovina, Mittel der K. K. Central - Kommission, XIV, Wien, 1888., str 7-15, a potom i Š. LJUBIĆ, Popis arheološkog odjela, I., Zagreb, 1889., str. 99-100.

³⁴ B. ČOVIĆ, Nalazi praistorijskog nakita iz Otoka (Vitina), Glasnik BiH, A. N. S., 1971., str. 304-307; Autor je u ovom članku nalaze iz Krehin Graca koristio kao komparativni materijal, onom pronađenom u Vitini i nekim drugim lokalitetima u BiH, pa i šire. B. ČOVIĆ, 1987., str. 447-449.

Još jedna prapovijesna ostava metalnih - željeznih predmeta (koplja, noževi) otkrivena je u Krehin Gracu. Slučajno su predmete pronašli 1968. godine Luka i Martin Pehar, a potom ih ustupili Muzeju Hercegovine.³⁵ Pronađeni predmeti pripadali su jednoj razrušenoj grobnici, s devet skeleta, u kojoj su, najvjerojatnije, bili sahranjeni ratnici, cijeneći prema preostalim nalazima. Naime, pronađeno je, prema inventaru, devetnaest željeznih koplja, te dva usadnika i jedan usadnik s dijelom lista koplja. Prevladavaju kratka željezna koplja s oštricom dužine od 24 do 30 cm. Po jedno koplje je s dužim oštricama od 31, 32, 34, 38 i 49 cm. Neka od njih imaju blaže, a neka jače izražena rebra na listu oštrice koplja. Opće stanje sviju nalaza su vidna oštećenja, različitog stupnja, uslijed korozije. Po svemu sudeći ovi nalazi vremenski pripadaju mlađem željeznom dobu.³⁶

I na lokalitetu "Ograde" pronađen je prapovijesni grob, građen od kamenih ploča. Od priloga u njemu je nađeno pet gvozdениh kopalja. Grob se vremenski šire može datirati u željezno doba.³⁷

Na jugozapadnom dijelu **Međugorja** nalazi se, na brdu "Žuželj", imponantna prapovijesna gradina, i na njoj gradinsko naselje, koje zaprema oveći prostor.³⁸ Gradinu i naselje u njoj opasuje dvostruki kameni prsten u suhozidu, koje razdvaja zaravnjena platforma. Unutar gradine su i dva tumulusa - jedan veći i drugi manji. Na mjestu Mali Žuželj postoje dvije kamene gomile, srednje veličine. Na padinama ovog brda zapažaju se i manje gomilice. U žbuci ovog gradinskog naselja nađeni su 1979. godine fragmenti tzv. "gradinske keramike", različite veličine i strukture. Među ulomcima mogu se prepoznati, dijelom očuvane, ušičaste i korizentalne drške, te fragmenti vrata i trbuha keramičkih posuda, pretežito od dobro pečene i prečišćene keramike.³⁹

Na brdu Šipovac (Križevac), s južne strane Međugorja, bilo je također veće gradinsko naselje, na čijoj je zapadnoj strani platforma, oivičena prstenastim obranbenim bedemom u suhozidu. I tu je uočen površinski

³⁵ Materijale su od pronalazača 1968. preuzeli: Petar Leko, direktor i Tomislav Anđelić, arheolog Muzeja Hercegovine u Mostaru.

³⁶ Arheolog Tomislav Anđelić, zaveo je ove predmete u knjigu Inventara prapovijesne zbirke Muzeja Hercegovine, od broja 130 do 152, s ukupno 22 inventarne jedinice, s crtežima u prilogu; T. ANĐELIĆ, AL BiH, T-3, str. 301

³⁷ V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, AL BiH, T-3, str. 301.

³⁸ Zapažanja s rekognosciranja, 8. srpnja 1979. godine. U ekipi su bili mr. Tomislav Anđelić, arheolog Muzeja Hercegovine u Mostaru, te veći broj mještana Međugorja i Čitluka. Rekognosciranje je vršeno u povodu priprema za izradu monografije Međugorja.

³⁹ SIVRIĆ, M., Međugorje od prapovijesti do danas, (Monografija - Međugorje i Bijakovici u Brotnju), MZ Međugorje, Međugorje, 1979., str. 19-21.

materijal - veoma brojni i usitnjeni ulomci gradinske keramike. Bolje očuvani nalazi mogu se identificirati, kao dijelovi drški, dna i trbuha keramičkih posuda. Sudeći po svemu, što se moglo uočiti, čine se da ova keramika iz ovog naselja vremenski pripada starijem željeznom (halštatskom) dobu.⁴⁰

Sl. 5. *Tumulus (gomila) na Žuželju, Medugorje.*

Sl. 6. *Tumulus (gomila) na Malom Žuželju, Medugorje.*

⁴⁰ Zapažanja s rekognosciranja, 8. srpnja 1979. godine.

Manja gradinska naselja primjetna su s južne strane brda Šipovac (Križevac), poznate u narodu pod imenima "Gradina" i "Humac".⁴¹ Oveći kameni tumulus vidljiv je i na brdu Miletina. U ovom dijelu Brotnja vjerojatno bi se moglo otkriti gradinsko naselje na brdu Crnica, koje je sada zaraslo u gusto, gotovo neprohodno šipražje.

U **Ograđeniku Donjem Velikom**, u "Džidinim ogradama", nalazi se jedan kameni prapovijesni tumulus iz brončanog doba.⁴² U **Ograđeniku Malom Donjem** nalazi se prapovijesna "Gradina", ograđena suhozidom s dva kružna kamena prstena. Na "Gradini" se nalazi i jedan tumulus, koji pripada razdoblju brončanog doba.⁴³ U Ograđeniku Malom Gornjem na lokalitetu "Grabarje" nalazi se oko 50 kamenih tumulusa iz epohe bronzanog doba.⁴⁴

Na područja **Paoče** također su vidljivi preostaci prapovijesti. Tako po jedan tumulus nalazimo na lokalitetima "Gomile"⁴⁵ i "Modra gomila".⁴⁶ Na "Pečenoj gomili" evidentiran je veliki kameni tumulus iz brončanog doba.⁴⁷ Prapovijesno gradinsko naselje evidentirano je na "Zubčevoj gradini". Na rubu brijega je kameni nasip, koji uokviruje potkovičasti prostor. Na vrhu je tumulus sa stepenastom podgradnjom. Terasa na padinama su prostori nekadašnjih nastambi. Nađeni fragmenti keramike opredjeljuju ovaj lokalitet u brončano i željezno doba.⁴⁸

Na "Gradini" u **Slipčićima** bilo je nekada prapovijesno naselje. Na njoj je i nekoliko tumulusa, koji su imali i obrambenu funkciju. Nađeni fragmenti grube keramike upućuju na razdoblja brončanog i željeznog doba.⁴⁹

Na području **Služnja** evidentirano je nekoliko prapovijesnih lokaliteta. Riječ je o gradinskim nastambama i grobnim kamenim gomilama (tumulusima). Njih je krajem 19. stoljeća dijelom proučavao i o njima pisao V. Radimsky.⁵⁰ Prapovijesno gradinsko naselje nalazilo se na mjestu koje je u literaturi nazvano "Služanjska gomila", smješteno na širem

⁴¹ Rekognosciranje od 15. srpnja 1979. godine (M. Sivrić, T. Anđelić, G. Kozina).

⁴² Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 294.

⁴³ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 297.

⁴⁴ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 296.

⁴⁵ Đ. BASLER, AL, BiH, T-3, str. 294.

⁴⁶ V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, AL BiH, T-3, str. 303.

⁴⁷ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 304.

⁴⁸ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 309.

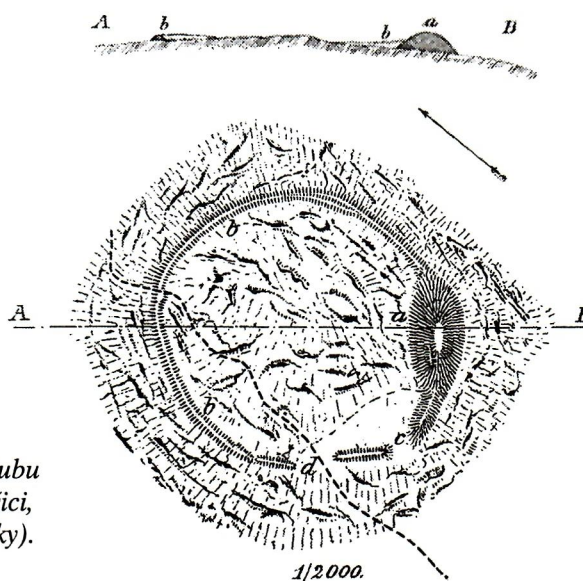
⁴⁹ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 298.

⁵⁰ RADIMSKY V., Arheološke crtice - Nasute gradine Orlovac i Služanjska gomila u kotaru mostarskom, Glasnik, ZMS, VII, 1895., Sarajevo, 1895., str. 225-227.

lokalitetu poznat pod imenom “Berišica”.⁵¹ Do danas su očuvani i dobro vidljivi zidovi u suhozidu koji opasuju zaobljeni prostor gradinskog naselja. Na jugoistočnom dijelunaselja je jedan kameni tumulus. Tu su još pred kraj 19. stoljeća nađeni fragmenti ručno rađene keramike, koja pripada brončanom i željeznom dobu, te kućnog ljepka. U posljednje vrijeme, prilikom obilaska terena, nađena su i dva oveća fragmenta keramičke posude, grublje izrade, svijetlosmeđe boje. Na donjem fragmentu posude vidljiv je početak drške posude, koja ovom prilikom nije pronađena. Uzduž suhozidina i podnožju tumulusa nađeno je ovom prigodom i više fragmenata keramike različite fature.⁵² Po vidljivim preostacima, pretpostavlja se da lokalitet arheološki pripada brončanom i željeznom dobu.⁵³

Sl. 7. Dio keramičke posude s gradine na Berišici, Služanj.

Sl. 8. Tlocrt tumulusa na rubu gradinskog naselja na Berišici, Služanj (prema: V. Radimsky).

⁵¹ Radimsky ovaj lokalitet imenuje sa “Služanjska gomila”. U stvarnosti je gradinsko naselje s tumulusom na lokalitetu “Berišica”. Označena je u katastarskim zemljišnim knjigama kotom 262,93.

⁵² Dijelovi posude i fragmenti keramike pronađeni su u kolovozu 2008. godine.

⁵³ V. RADIMSKY, 1885., str. 226-227.

Veći broj kamenih tumulusa iz brončanog doba evidentirani su na lokalitetu "Gomile" u Služnju.⁵⁴ Kameni prapovijesni tumulus nalazi se i na lokalitetu "Orlac".⁵⁵

U **Tepčićima** na lokalitetu "Drvar" pronađen je prapovijesni kameni tumulus, koji prema površinskim nalazima pripada brončanom dobu.⁵⁶ Jedan prapovijesni tumulus nalazi se na "Gradini" u Tepčićima, a pripada brončanom dobu.⁵⁷

Na prostoru **Vionice** evidentirana su dva prapovijesna lokaliteta. Na lokalitetu "Čukarica" vidljiv jedan prapovijesni tumulus iz brončanog doba. Na drugom lokalitetu, zvanom "Čurak", je prapovijesno gradinsko naselje, koje kameni nasip odjeljuje samu gradinu na uzvišici. Nađeni fragmenti keramike upućuju na razdoblje bronce i željeza.⁵⁸

Na kraju ovog pregleda, kao poruka, moglo bi se reći da je prostor Brotnja u određenim etapama prapovijesnog razvoja bio dobro napučen. To su omogućavali povoljni klimatski uvjeti, plodno i izdašno zemljište, bitni faktori za tadašnji stupanj privređivanja i egzistenciju ljudskih skupina. Cijelo područje je ravnomjerno prekriveno prapovijesnim arheološkim lokalitetima iz vremena brončanog i željeznog doba, koji su u arheološkoj stručnoj i znanstvenoj literaturi zabilježeni i poznati. Za dublje poznavanje ukupne prapovijesne problematike Brotnja neophodna su sistematska arheološka iskapanja i istraživanja kojih do sada nije bilo. Tek bi mogući nalazi i njihova stručna i znanstvena interpretacija mogla upotpuniti sliku ukupnog društvenog, kulturnog i materijalnog razvitka na ovom prostoru, i odrediti mu mjesto u širim okvirima.

⁵⁴ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 294, 295.

⁵⁵ A. ZELENKA, AL BiH, T-3, str. 304.

⁵⁶ T. ANĐELIĆ, AL BiH, T-3, str. 294.

⁵⁷ T. ANĐELIĆ, AL BiH, T-3, str. 298.

⁵⁸ Đ. BASLER, AL BiH, T-3, str. 293.

ÜBERRESTE URGESCHICHTLICHER KULTUREN AUF DEM GEBIET VON BROTNJO

Zusammenfassung

In diesem Artikel gibt der Verfasser eine Übersicht über archäologische Fundstätten aus urgeschichtlicher Zeit auf dem Gebiet von Brotnjo, welches heute zum größten Teil mit dem Gebiet der Gemeinde Čitluk übereinstimmt. Die Erkenntnisse über die urgeschichtliche Zeit auf diesem Gebiet beruhen auf Angaben, zu denen man durch die Erforschung des Geländes gekommen ist. Dabei handelt es sich vor allem um sichtbare Überreste - Burgen, Festungen und Refugien sowie urgeschichtliche steinerne Grabhügel (Tumuli). Es gab auch einige zufällig gefundene bewegliche Funde, vor allem Keramikfragmente, die von manchen Einwohnern von Brotnjo oder Archäologen bei der Rekognoszierung gefunden wurden.

Systematische archäologische Ausgrabungen fanden weder mit Sonden oder noch in Form von Stichproben statt. Deswegen ist die archäologische Literatur, die sich auf die Urgeschichte dieser Gegend konkreter bezieht, sehr mangelhaft. Sie besteht aus einzelnen kleineren Artikeln. Alles andere befindet sich in Fachpublikationen jener Institutionen, welche Forschungen auf diesem Gebiet durchgeführt haben, in archäologischen Lexika oder in Anmerkungen in den Artikeln einzelner Verfasser, welche sich mit dem Thema in Bezug auf ein größeres Gebiet in der Herzegowina befassen. Der Verfasser dieses Artikels war selber mehrmals Mitglied von Forschungsteams in diesem Gebiet.

Die ältesten urgeschichtlichen Wohnstätten des Paläolithikums und Neolithikums sowie des Eneolithikums (der Kupferzeit) konnten bis jetzt auf dem Gebiet von Brotnjo nicht nachgewiesen werden. Aufgrund von Feldforschungen kann man über die Kulturen der Bronze- und Eisenzeit reden. Die Anzahl der urgeschichtlichen Fundstätten ist relativ groß und territorial gleichmäßig verbreitet. Archäologische Fundstätten der Bronze- und Eisenzeit befinden sich in: Biletići, Blatnica, Čalići, Čitluk, Dragićina, Gradnići, Hamzići, Krehin Gradac, Krućevići, Međugorje, Ograđenik Mali, Ograđenik Veliki, Paoča, Služanj, Tepčići, Vionica. Das heißt, dass Brotnjo in diesen beiden Zeiträumen dicht bevölkert war. An bestimmten Fundstätten lässt sich aufgrund von Feldforschungen und beweglichen Funden die Besiedlungskontinuität in den erwähnten urgeschichtlichen Epochen belegen; diese wird in den nachfolgenden historischen Perioden - Antike und Mittelalter - fortgesetzt.